

ОНТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ ДОБРА І ЗЛА

© Мазурик М., 2010

Поряд із поширеними в літературі концепціями добра і зла запропоновано їхнє екзистенціальне трактування, яке пов’язується з людською екзистенцією і торкається питання справжності чи несправжності людського існування.

Ключові слова – добро, зло, етика, онтологія, екзистенціалізм.

Mariya Mazuryk. Ontological measure to the ethical category of good and evil.

The principal attention is devoted the basic conceptions of good and evil are given in ethics, to the list of which is added the interpretation of this problem in existentialism, witch connect of the human existence and touch on real or unreal of the human being.

Keywords – good, evil, ethic, ontology, existentialism.

Актуальність теми. У сучасному світі, який відзначений глибокою кризою антропологізму та втратою усталених ціннісних орієнтацій, що переживаються і в Україні, питання становлення моральної особистості набуває усе проблематичнішого характеру. Як зберегти людське в людині? Як змусити людину добровільно вибирати шлях Добра? Як забезпечити переваги альтруїзму та співчуття у будь-якій життєвій ситуації? Ці та багато інших питань набувають сьогодні усе більшої актуалізації, адже всепоглинаючий вплив новітніх технологій та маніпулювання людською свідомістю набувають дедалі жахаючого характеру. Тому „етичний поворот”, присутній у сучасній думці, може розцінюватися як спроба відшукати відповіді на болючі питання сьогодення, які стосуються самого людського існування та сягають граничної межі у зв’язку із втратою вищих ціннісних орієнтирів, серед яких особлива роль належить таким етичним орієнтирам, як добро і зло, – це робить їх теоретичне дослідження особливо актуальним.

Мета роботи – розглянути проблеми добра і зла з точки зору етики та онтології, зробити їхній порівняльний аналіз.

Огляд джерел. Досліджуючи проблему добра і зла в етиці не можна не згадати про твір А. Макінтайра „Після чесноти”, в якому автор пропонує оригінальну концепцію історичного розвитку як самої доброчинності, так і теоретичних уявлень про неї. А. Макінтайр розглядає ключові моменти основних сучасних етичних концепцій, аналізує стан моральності в сучасному світі, виявляючи причини того, чому сьогодні моральне життя, моральні поняття та цінності втрачають те значення, яке вони мали в попередні історичні епохи.

Дж. Мур в своїй праці „Принципи етики” критикує усі відомі погляди на природу добра, такі як натуралізм, прагматизм, евідемонізм, утилітаризм тощо, переконуючи читача у тому, що визначити добро, як таке, фактично неможливо, адже кожна людина на інтуїтивному рівні „впізнає” добро, але пояснити, як вона приходить до знання про нього, фактично неможливо.

Проблема добра і зла, без сумніву, належить до етичної сфери реальності, але її корені сягають глибини людського існування як цілого, і, в кінцевому підсумку, до структури самого буття. Щоб зрозуміти цю проблему етично, необхідно розпочати насамперед з її онтологічного

розгляду. Цікавою у цьому плані є книга протестантського теолога ХХ ст. Пауля Тілліха „Мужність бути”, в якій автор здійснює християнський синтез, що включає автентичні вимоги сучасної думки. У своєму творі П. Тілліх розглядає природу етичних та онтологічних проблем, особливу увагу приділяючи саме проблемам етики під кутом зору онтології. П. Тілліх демонструє це на прикладі мужності, яку він розглядає з двох боків – етичного та онтологічного. Подібне розрізнення етичної та онтологічної проблематики і одночасно наполягання на їхній безсумнівній єдності, яке П. Тілліх проводить крізь усю свою працю, допомагає провести чітку відмінність між етичною проблематикою добра і зла та онтологічним розумінням цієї проблеми.

Також варто взяти до уваги доробок таких авторів: В. Аграновського, Т. Адорно, Р. Апресяна, Л. Архангельського, Л. Волченко, Д. фон Гільдебранда, О. Гусейнова, О. Дробницького, Є. Дубко, К. Кавеліна, П. Кропоткіна, М. Лук, В. Малахова, В. Мовчан, Дж. Мур, І. Овчинникова, В. Остроухова, В. Сабірова, Б. Серафимова, О. Скрипника, О. Согомонова, В. Фетісова, В. Шердакова, Р. Шнакенбурга та ін.

Виклад основного матеріалу. Проблема добра і зла виступає у двох значеннях – етичному та онтологічному. З одного боку, це предмет оцінки – в такому ракурсі проблема добра і зла виступає як поняття етики. Добро і зло як універсальне та сутнісне самоутвердження будь-якого буття – це вже поняття онтологічне. “Завдання онтологічних понять, – за П. Тілліхом, – не в тому, щоб описувати онтологічну природу реальності у термінах суб’єктивного чи об’єктивного аспекту нашого буденного досвіду. Функція будь-якого онтологічного поняття полягає у такому: воно повинно використовувати деяку область цього досвіду для позначення властивостей буття як такого, яке знаходиться вище за розподіл на суб’єктивне та об’єктивне, і тому не може бути виражено буквально в термінах, які запозичуються із об’єктивної чи суб’єктивної області” [10, с. 21–22].

Етичний розгляд проблеми добра і зла є більш традиційним та розповсюдженим. Етимологія терміна „етика” бере свій початок від давньогрецького *ethos*, що першопочатково означав місцеперебування чи спільне проживання, а пізніше набув нового смислу, включаючи в себе звичай темперамент, характер і образ думок. Для позначення ж науки, яка вивчає етичні добродетності, Арістотель і вводить термін „етика” (*ethice*), відділивши її (як практичну філософію) від філософії теоретичної (математики, фізики), оскільки етика задає гранично цільову основу людської діяльності, визначаючи, на що ця діяльність спрямована і в чому полягає її досконалість.

Етика має справу з практикою тією мірою, якою остання залежить від розумного аргументованого вибору самої людини, яка не вкорінена в бутті. Подібна відносність постійно спонукає людину до вибору шляху, правильного чи неправильного. Саме тут і проступає онтологічність добра і зла, адже вони пов’язані з самим способом людського буття, одним із способів його вираження. Мораль також претендує на те, щоб бути останньою ціннісною опорою людського існування, тому учення про мораль завжди пов’язане із вченням про буття.

Мораль концептуалізується як сфера цінностей, яку задає дихотомія добра і зла. «Протилежність добра і зла конститує сферу морального життя. Поза цією цінною парою неможлива жодна етика. У ній полягає передумова усіх етичних учень, як би вони не відрізнялися за своїм змістом та структурою» [1, с. 142]. Це дає підстави називати добро і зло основними визначеннями чи, радше, основними „координатами” моралі, адже «мораль – це така якість суспільних відносин між індивідами, які уможливають охарактеризувати їх в межах протилежності добра і зла» [4, с. 145]. Тому основною особливістю етичного аналізу постає те, що це передусім аналіз ціннісний, адже мораль виступає одним із способів духовно-практичного освоєння світу і вона ніколи не залишає сферу людського життя з однієї простої причини: вона несе в собі ціннісне відношення людини до світу, який остання освоює. Важлива роль при цьому відводиться самій людині, її життєвому вибору, оскільки саме від неї залежить вирішення альтернативи добра і зла. Як правильно зазначає К. Ясперс, «...в безумовному знаходить своє здійснення вибір. Прийняте рішення перетворюється на субстанцію людини. Вона вибирає те, що

розуміє як добре, враховуючи відмінності між добром і злом» [12, с. 60]. Це дає К. Ясперсу підстави розрізняти добро і зло за трьома ознаками:

1. Злом вважаються безпосередні та необмежені пристрасті і нахили, чуттєві спонукання до насолод, до існування як такого. Тобто, на думку К. Ясперса, злим є таке людське життя, яке залишається в обумовленому і тому подібне до життя тваринного – поступово скочується у неспокій постійних змін (вдалих чи невдалих) і не є результатом людських рішень. Добре життя, навпаки, хоча і не відкидає земного щастя, проте підпорядковує його умові моральної значущості, яка розуміється як всезагальний закон морально правильного вчинку. Ця цінність і є безумовною.

2. Порівняно з простими людськими слабкостями власне злом визнається така поведінка, коли людина робить добро лише за умови, що це їй не зашкодить. Говорячи абстрактно: коли безумовний характер моральної вимоги хоча і покладається як бажаний, але в підкоренні закону добра ця вимога виконується лише тією мірою, якою при цьому можна безперешкодно вдовольнити чуттєві потреби у щасті – лише за цієї умови, вважає К. Ясперс, людина хоче бути доброю. Однак в разі конфлікту між моральними вимогами та інтересами існування людина зраджує принцип добра, „невигідний” їй у цій ситуації. На відмінну від цього, добром буде вважатись виведення себе з подібного стану, за якого безумовне підпорядковується лише за умови здобуття щастя і повернення до справжньої безумовності. К. Ясперс має на увазі таке перетворення, яке з постійного самообману в середовищі „нечистих” мотивів приводить до серйозності безумовного.

3. Злом вважається насамперед воля до зла – це, на думку К. Ясперса, означає волю до руйнування як такого, потяг до жорстокості, до знищення, нігілістичну волю до загибелі усього, що є і що має цінність. Добра воля, на відміну від цього, розуміється як безумовне, що виступає як любов і тим самим є волею до дійсності.

Аналізуючи і порівнюючи три вищезазначені ступені, К. Ясперс доходить висновку, що:

На першому ступені відношення добра і зла виступає як моральне: панування над безпосередніми потягами за допомогою волі, яка слідує моральним законам. Тут, як сказав би І. Кант, обов’язок протистоїть природнім нахилам.

На другому ступені відношення виявляється етичним: правдивість мотивів. Чистота безумовного протистоїть нечистоті, пов’язаній із відношенням до зовнішніх умов, внаслідок чого безумовне фактично стає залежним від обумовленого.

На третій сходинці відношення стає метафізичним: сутність мотивів. Любов, як говорить К. Ясперс, протистоїть ненависті. Любов спонукає до буття, а ненависть до небуття. Любов виростає із зв’язку з трансценденцією, а ненависть – з егоїстичного „я”. Любов діє у світі як творча сила, а ненависть як тотальне знищення, яке гасить буття в нашому існуванні і знищує саме це існування.

«Людина, – як справедливо констатує К. Ясперс, – пробуджується лише тоді, коли починає розрізняти добро і зло» [12, с. 62], адже людська «свобода відсутня там, де стираються моральні орієнтири, там, де неможливо відрізнити добро від зла» [2, с. 248]. Тому етика не просто вивчає свій предмет (мораль), вона прагне віднайти морально належне, торкаючись при цьому проблеми морального існування людини. Проте не варто забувати, що етика – це насамперед «наука про добро і зло, а добром – безвідносно до того конкретного змісту, який кожного разу вкладається в це слово – можна назвати усе те, що сприяє позитивному утвердженню людини в людському способі буття та відкриває перспективу такого утвердження» [7, с. 15]. Іншими словами, добром в широкому сенсі слова можна вважати «ціннісне уявлення, що виражає позитивне значення чогось у його відношенні до деякого стандарту, чи сам цей стандарт» [6, т.1, с. 675].

Залежно від прийнятого стандарту, добро в історії філософії може трактуватись по-різному і це дає нам підстави виділити такі напрямки та школи у тлумаченні проблеми добра:

1. Натуралістична – яка пов’язує добро з природою людини і розглядає його, насамперед, як продовження життя. Основними „версіями” цього напрямку можна вважати такі:

а) гедонізм – отожднює добро з насолодою (при цьому не слід забувати, що зло може приносити людині набагато більше задоволення, ніж добро, тому нас не повинно дивувати, що частіше людина заради задоволення стає на шлях зла);

б) евдемонізм – добро виступає основою людського щастя;

- в) утилітаризм – добро тлумачиться як можливість отримання певної користі для людини;
- г) прагматизм – добро ототожнюється з діловим чи будь-яким іншим успіхом.
2. Суб'єктивістська – пов'язує добро і зло з людською волею і з усім внутрішнім світом людини загалом. В історії філософії можна зустріти такі „різновиди” цієї теорії:
- а) екзистенціалізм, – який інтерпретує добро і зло як акти вільного вибору людини;
- б) неопозитивізм, – в якому добро виражає мову та емоції людини.
3. Метафізична – пов'язана з пошуками безумовного зовнішнього джерела добра і зла, в ролі якого виступає космос, абстрактна ідея Блага, природа, вічні ідеї, Бог, апіорний моральний закон чи абсолютний дух.
4. Теологічна концепція, – яка розуміє добро як прояв божественної волі.
5. Еволюціоністська – ототожнює добро з вищим ступенем розвитку, причому сам цей розвиток тлумачиться виключно біологічно.
6. Соціальна – пояснює добро особливостями соціальної практики.
7. Феноменологічна – добро у цій концепції проявляється як нормативно-оцінкове поняття чи явище і, залежно від того, що підлягає оцінюванню, розрізняють добротинності, які мають моральну цінність, і пороки, які останньої позбавлені.
8. Раціоналістична – пов'язує добро з всіляким людського розуму.

Більшість джерел з етики подають нам саме такий перелік концепцій добра, випускаючи при цьому добро екзистенціальне, яке пов'язується передусім з людською екзистенцією, яку варто розцінювати як людську онтологію. Тобто добро в екзистенціалізмі можна трактувати як справжність людського існування, його незамкнутість, відкритість трансценденції, трансцендування у справжнє буття. Це свідчить про те, що проблема добра та зла в екзистенціалізмі торкається питання справжності чи несправжності людського існування, де несправжнє існування – це залежність людини від її природного ества та від зовнішньої детермінації, а справжнє – це вільна самість, яка нічим не детермінована.

Відповідно зло в екзистенціалізмі пов'язується з „виштовхуванням” людини у зовнішнє, об'єктивне буття (взяти хоча б М. Бердяєва, для якого боротьба проти об'єктивації виступила аналогом протистояння злу). Варто відзначити, що зло в екзистенціалізмі набуває своєрідного онтологічного забарвлення, своєрідного тому, що воно береться не по відношенню до буття як такого, а по відношенню насамперед до людського буття. Тому екзистенціалісти розцінюють зло ще і як смертність та кінченість людської екзистенції.

Зло загалом можна охарактеризувати, як «ціннісне уявлення, протилежне добру (благу), як універсалью культури, основоположну для моралі та етики» [6, т. 2, с. 47]. Як і будь-які інші універсальні протилежності, добро та зло в певному сенсі передбачають одне одного: у світі, де неможливо було б грішити, де перед людиною не відкривався б специфічний вимір злої волі, можна було б говорити про що завгодно, тільки не про добро, яке передбачає моральний вибір, вільне своє утвердження і добровільну орієнтацію на себе. Вільне – тобто таке, що має альтернативу. Якби такої альтернативи не було, прагнення людини до блага не мало б жодної моральної вартості.

Якщо існування абсолютного добра є беззаперечним, то абсолютність зла є більш ніж сумнівною, оскільки «в системі морального буття навіть зло використовується так, що серед його наслідків знаходяться певні види добра, тому зло ніколи не буває абсолютним» [3, с. 21]. Зло охоплює негативні стани людини (старіння, хвороби, смерть) і сили, які викликають ці стани (природні стихії, суспільні умови, діяльність людей). У зв'язку з цим В. Малахов виділяє такі види зла: природне зло, зло соціальне і моральне зло, упускаючи при цьому зло екзистенціальне, яке ми розглянули вище.

Природне зло виступає як дія стихійних сил природи. До нього важко застосовувати такі поняття, як суб'єкт зла, зла воля, носій зла тощо. Повінь, землетрус та взагалі будь-яке стихійне лихо, звичайно, є незаперечним злом, але до людини і її моралі воно немає жодного стосунку.

Соціальне зло також здебільшого виступає як дія чи наслідок стихійних суспільних сил, тому цілком безперспективним і навіть небезпечним виступає пошук винних у тій чи іншій соціальній проблемі.

Поняття морального зла визначає те, чому протистоїть мораль, що вона прагне подолати чи виправити. Моральне зло належить до усього, що виникає в результаті свідомих зусиль суб'єкта і його мимовільного вибору. Тому лише по відношенню до морального зла – негативних моральних якостей і вчинків людини – є сенс говорити про суб'єкт зла, про його носіїв та виконавців. Тільки людина, яка наділена свідомістю і вільною волею, є моральною істотою, яка несе відповідальність за свої вчинки, за своє зло.

Своєю чергою, моральне зло теж піддається класифікації. Наприклад, негативні моральні якості особистості можна поділити так: те, що переважно називають людськими слабкостями (але їх слід зараховувати до морального зла лише з певною часткою умовності) та моральні пороки. В. Скрипник розрізняє дві „протоформи” морального зла [9, с. 165]:

1. Таке панування зла над людиною і навколишнім світом, яке завдає їм невинної шкоди, призводячи до їхнього руйнування і загибелі, – це „ворожість”, яка виростає з активного самоутвердження людини за рахунок інших.

2. Таке підпорядкування людини зовнішнім обставинам чи своїм власним пристрастям, яке веде до перетворення людини на пасивний предмет стихійних сил або на засіб задоволення чийось примх та бажань, – усе це призводить до деградації і руйнування фізичних чи духовних якостей особистості, – це „розбещеність”, яка виростає з небажання чинити опір зовнішньому тиску та невміння опанувати власними пристрастями.

Піднімаючи питання необхідності розумного підходу до проблеми зла, ми повинні розрізнити моралістичний та філософський підходи: якщо перший ґрунтується винятково на оцінкових судженнях, то філософський підхід до проблеми можна охарактеризувати як «...безпристрасний аналіз зла, вільний від емоцій, які затьмарюють наш розум; широкий погляд на цю проблему, який охоплює багатоманітність зв'язків конкретного прояву зла з іншими фактами суспільного та індивідуального життя в їхньому часовому вимірі» [8, с. 15].

Намагаючись якнайповніше осмислити природу зла ми переходимо від його моралістичного заперечення до філософського осмислення – саме такий перехід був характерний для російської релігійної філософії. На думку В. Сабірова, «філософський підхід передбачає насамперед виявлення першопричин існування зла» [8, с. 11]. Це піднімає питання про онтологічний статус добра і зла, який в історії філософії мав різне трактування [6, т. 1, с. 676]:

– добро і зло виступають однопорядковими початками світу, що перебувають у постійному протистоянні (маніхейство);

– дійсним абсолютним світовим началом виступає божественне добро, як благо чи абсолютне буття (Бог), а зло лише результат помилкових чи гріховних рішень людини, яка вільна у своєму виборі; добро в такий спосіб, будучи відносним у співвідношенні зі злом, є абсолютним при виконанні досконалості, в той час, як зло є завжди відносне;

– протилежність добра і зла опосередковується чимось іншим: Богом (Л. Шестов), „вищою цінністю” (М. Бердяєв), – у чому і полягає абсолютне начало моралі; тим самим утверджується, що онтологічно та аксіологічно добро не є кінцевим поняттям.

Ми бачимо, що в історії філософії присутні теорії, які визнають онтологічний статус зла. Класичним взірцем субстанціальності зла (визнання його вкоріненості в бутті) можна вважати будь-який дуалізм (зороастризм, гностицизм, маніхейство), який ґрунтується на визнанні незалежності та самостійності зла. З диференціацією культури у загальному понятті зла починають виділятися різні плани: космічний, соціальний, людський [6, т. 2, с. 47]. У вселенському плані зло розуміється як безликий хаос, що загрожує світовому порядку, чи ворожа людині духовна сутність, яка викликає природні катаклізми. На рівні соціуму зло набуває образу суспільної сили, яка протиставляє себе цілому і руйнує останній. На рівні людини зло мислиться як дисгармонія тілесних, душевних та духовних якостей.

В релігії та в філософській етиці ці плани є суміщеними. Антична етика тлумачила зло як хаотичне начало у мікрокосмі, полісі та макрокосмі. Особливого значення зло набуває в релігіях спасіння, починаючи із зороастризму та буддизму і закінчуючи християнством. У християнстві старозавітна ідея гріха (як порушення угоди між людиною та Богом) переосмислюється на основі

неоплатонічної онтології. Вихідною причиною зла визнається мимовільне відхилення від божественного порядку.

Подолання подібної подвійності і становить сутність усіх моральних зусиль людини. Саме таким, на мою думку, є християнське обґрунтування моралі, яка прагне повернути людину на шлях до Бога, з якого та, на жаль, звернула. Усе це накладає свій „відбиток” на розуміння головної проблеми моралі – на поняття добра, яке в епоху середньовіччя набуває очевиднішого онтологічного забарвлення і починає розумітись як дещо об’єктивне, суттєве і насамперед субстанціальне та предвічне, як сам Бог. У міру ототожнення добра з повнотою та досконалістю зло перетворюється на недолік внутрішньої організації людини. Наприклад, блаженний Августин, вступивши в полеміку з маніхеями, визначає його як позбавленість буття. Подібне розуміння зла, яке розвивають релігії спасіння, так чи інакше стає парадигмою для подальших етичних концепцій. Європейська етика (Ф. Аквінський, Б. Паскаль, Г. Лейбніц, І. Кант) ґрунтувалась на християнській концепції зла, акцентуючи то його трагічну серйозність (Я. Бьоме), то його примарність та нікчемність (Г. Лейбніц).

Етика Нового часу взагалі відмовляється від ідеї трансцендентних моральних сутностей і апелює до людської емпірії, прагнучи зрозуміти, як мораль, будучи властивістю окремого індивіда, одночасно виступає як загальнообов’язкова, соціально організуюча сила. На відміну від середньовічної орієнтації на платонівсько-аристотелівське коло ідей, етика Нового часу починає апелювати до стоїцизму, епікуреїзму і скептицизму.

Але найбільший інтерес для нас становить етика ХХ ст., яка за висловом К. Шварцмана, зазнала «корінних переворотів» в розумінні її предмета і передусім її методології» [11, с. 25]. Вона розвивалася під істотним впливом ідеалу наукової раціональності, що не заважав їй зберігати соціально-критичну спрямованість. Найхарактернішими з цієї точки зору виступають аналітична та феноменологічна етики. Перша продовжує емпіричну, а друга намагається „оживити” метафізичну традицію у розумінні моралі. Зокрема, феноменологічна етика виступає проти жорсткого догматизму класичної етики (особливо раціонального апіоризму І. Канта) і проти утилітарного релятивізму. Вона виходить з того, що цінності являють собою деяку об’єктивну структуру (світ цінностей), яка дана людині в безпосередніх актах відчуття.

На відміну від раціоналізму, який бачить в почуттях вираження суб’єктивності, феноменологія розглядає акт відчуття як спосіб пізнання цінностей. Наприклад, Е. Гуссерль вважав, що вольовий акт, спрямований на добро, є добрим не через природні підстави чи будь-які інші зовнішні по відношенню до самого добра причини, він містить добро в собі як ідеальний образ, який завжди залишається рівним самому собі, незалежно від того, хто конкретно сприймає його у цьому змісті.

Також не варто забувати і про образи моралі, які в ХХ ст. склались в американському прагматизмі (В. Джеймс, Дж. Дьюї), який пов’язує моральні поняття з інтересами, потребами, успішністю людини, надаючи їм ситуативний характер. Мораль з джерела внутрішнього невдоволення обертається засобом на шляху до душевного комфорту та задоволення життям. Сучасна етика збагатилася поняття зла різноманітним етнографічним матеріалом, аналізом зв’язків з психопатологією (фрейдизм, неофрейдизм), дослідженням реальних процесів дегуманізації культури (екзистенціалізм) тощо.

Вагомий внесок здійснив і Дж. Мур, якого вважають одним із засновників англо-американського неореалізму, сучасного філософського аналізу мови і метаєтичних досліджень. Прагнучи побудувати етику як наукове дослідження, Дж. Мур приділяє особливу увагу аналізу мови моралі. Так він розмірковує не лише про сутність добра, але й про логічну правомірність способів етичної аргументації.

Зведення поняття добра до окремих позитивних якостей, які супроводжують події і явища, що сприймаються людьми як добро, Дж. Мур у своєму творі “Природа моральної етики” називає “натуралістичною помилкою”. Сутність цієї помилки можна, за В. Малаховим, звести до того, що «...для сукупності предметів, які розглядаються як носії добра, відшукується певна спільна ознака, яка має природний характер чи характер якоїсь позаморальної реальності» [4, с. 120].

Тому Дж. Мур і доходить висновку, що визначити добро як таке в принципі неможливо: «...якщо мене запитують, як можна визначити добро, моя відповідь буде такою: його неможливо визначити і це все, що я можу сказати про нього» [5, с. 159]. Кожна людина, на думку Дж. Мура, розуміє значення поняття добра, але подібне знання є інтуїтивним, адже особистість не знає напевно, завдяки чому вона прийшла до подібного розуміння. Дж. Мур безперечно правий в одному: «...принципова неможливість звести зміст поняття про добро до якихось кінцевих визначень підтверджується усією історією світової етичної думки» [див. 4, с. 121].

Саме книги Дж. Мура привели до своєрідної „революції” в усій попередній етиці, започаткувавши виникнення нової етики, так званої метаетики. Якщо в „традиційному” розумінні етика трактується як наука про мораль, то тепер не сама мораль, а етика, її мова, стають предметом розгляду, породивши своєрідну надбудову над етикою – метаетику. Іншими словами, предметом дослідження метаетики є не людські вчинки, норми чи оцінки, а їх логічні, навіть лінгвістичні і понятійні вирази, тобто метаетика досліджує мову і логіку моралі. Проте радикальний „лінгвоцентризм” метаетики обмежує поле її дослідження, виключаючи з розгляду ті проблеми та підходи, без яких вона взагалі не може розцінюватись як цілісна теорія моралі.

Утвердження метаетики призводить не лише до руйнування етики, але й до знищення самої метаетики. Тому не дивно, що виникає болісне запитання: чи можна в наш час говорити про існування якихось особливих проблем моралі? Сьогодні людина нерідко забуває про свої недоліки, поступово приходячи до природності гріха для себе, до рівноцінності добра та зла.

1. Бубнов Н.Н. Проблема зла в русской религиозной философии / Н.Н. Бубнов // Звезда. – 1993. – №9. – С. 123 – 153.
2. Давыдов Ю.Н. Этика любви и метафизика своеволия: проблемы нравственной философии / Ю.Н. Давыдов. – М.: Мол. гвардия, 1982. – 287 с.
3. Лосский Н. Условия абсолютного добра / Н. Лосский // Лосский Н. Ценность и бытие / [авт. проекта и отв. ред. А.Н. Гопаченко; гл. ред. В.И. Галий]. – М.: Фолио, 2000. – С. 217 – 507.
4. Малахов В. Этика: Курс лекцій; Навч. посібник для студ. вищ. закл. освіти / В. Малахов. – К.: Либідь, 2000. – 382 с.
5. Мур Дж. Природа моральной философии / Дж. Мур [Пер. с англ., сост. и примеч. Л.В. Коновалова]. – М.: Республика, 1999. – 351 с. – (Библиотека этической мысли).
6. Новая философская энциклопедия: [в 4 т.] / [Научно-ред. совет: предс. В.С. Степин, заместители предс.: А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин, уч. секр. А.П. Огурцов]. – М.: Мысль, 2000. – (Ин-т философии РАН, нац. общ.-научн. фонд).
7. Петрушенко В.Л. Філософська школа як екзистенціальна подія та проект / В.Л. Петрушенко // Філософські пошуки. Вип. XVI. – Львів–Одеса: Cogito – Центр Європи, 2004. – С. 12 – 20.
8. Сабиров В.Ш. Два лика зла (Размышления русских мыслителей о добре и зле) / В.Ш. Сабиров. – М.: Знание, 1992. – 64 с.
9. Скрипник А.П. Моральное зло в истории этики и культуры / А.П. Скрипник. – М.: Политиздат, 1992. – 354 с.
10. Тиллих П. Мужество быть / П. Тиллих // Символ. Журнал христианской культуры при Славянской библиотеке в Париже. – Париж: июль, 1992. – № 28. – С. 7 – 119.
11. Шварцман К.А. Буржуазная этика в канун XXI века (поиски новой методологии) / К.А. Шварцман // Философские науки. – 1988. – №12. – С. 25 – 33.
12. Ясперс К. Введение в философию / К. Ясперс [Пер. с нем. и сост. О.В. Селин]. – Минск: Пропилю, 2000. – 192 с.